

QAYTA ISHLASH SANOAT TARMOG'INING IQTISODIY-IJTIMOIIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Normahmatov Bektosh

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

ORCID: 0009-0004-3972-3246

bektosh080287@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada qayta ishlash sanoat tarmog'ining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini oshirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda qayta ishlash sanoatining milliy iqtisodiyot rivojidadagi o'rni, uning ishlab chiqarish hajmini oshirish, qo'shimcha qiymat yaratish hamda aholi bandligini ta'minlashdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: qayta ishlash sanoati, iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, qo'shimcha qiymat, investitsiya, innovatsiya.

СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОТРАСЛИ ПЕРЕРАБОТКИ ОТХОДОВ

Нормахматов Бектош

Университет экономики и педагогики

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ вопросов повышения экономической и социальной эффективности перерабатывающей промышленности. В исследовании подчеркивается роль перерабатывающей промышленности в развитии национальной экономики, ее важность в увеличении объемов производства, создании добавленной стоимости и обеспечении занятости.

Ключевые слова: перерабатывающая промышленность, экономическая эффективность, социальная эффективность, добавленная стоимость, инвестиции, инновации.

WAYS TO INCREASE THE ECONOMIC AND SOCIAL EFFICIENCY OF THE WASTE RECYCLING INDUSTRY

Normakhmatov Bektosh

University of Economics and Pedagogy

Abstract. This article provides a scientific analysis of improving the economic and social efficiency of the manufacturing industry. The study emphasizes the role of the manufacturing industry in national economic development, its importance in increasing production volumes, creating added value, and providing employment.

Keywords: processing industry, economic efficiency, social efficiency, added value, investment, innovation.

Kirish.

Globalashuv sharoitida milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi ko'p jihatdan sanoat tarmoqlarining rivojlanish darajasiga bog'liq. Xususan, qayta ishlash sanoati iqtisodiyotni xomashyo yo'nalishidan yuqori qo'shimcha qiymat yaratishga yo'naltiruvchi strategik tarmoq hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda sanoatning YAIMdagi ulushi o'rtacha 26–28 foizni tashkil etmoqda, shundan qayta ishlash sanoati ulushi sanoat tarkibida 75–80 foiz atrofida shakllanmoqda. 2023-yilda qayta ishlash sanoatining ishlab chiqarish hajmi 330 trln so'mdan ortiqni tashkil etib, 2020-yilga nisbatan qariyb 1,6 baravarga oshgan. Ushbu o'sish sanoatni modernizatsiya qilish va investitsion faollikning kuchayishi bilan izohlanadi.

Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalarning qariyb 30–35 foizi sanoat sohasiga to'g'ri keladi. Qayta ishlash sanoatida mehnat unumdorligi so'nggi 4-5 yil ichida o'rtacha 40-45 foizga oshgan. Shu bilan birga, tarmoqda band bo'lganlar soni 1,1 million kishidan oshib, umumiy bandlikning sezilarli qismini tashkil etmoqda.

Qayta ishlash sanoatining eksportdagi ulushi ham izchil oshib bormoqda. Agar 2018-yilda tayyor mahsulot eksporti umumiy eksportning 20–22 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 30 foizdan yuqoriga ko'tarilgan. Bu esa xomashyo eksportidan tayyor mahsulot eksportiga bosqichma-bosqich o'tilayotganini ko'rsatadi.

Davlat sanoat siyosatida qayta ishlash tarmog'ini chuqurlashtirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan sanoatni rivojlantirish strategiyalarida yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni kengaytirish, sanoat klasterlarini shakllantirish va qo'shimcha qiymat zanjirini uzaytirish vazifalari belgilab berilgan.

Shu bilan birga, mavjud muammolar ham saqlanib qolmoqda: Ayrim hududlarda ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi 60–70 foiz atrofida; texnologik uskunalarning ma'lum qismi eskirgan; energiya sarfi yuqori; yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar ulushi yetarli darajada emas.

Mazkur sharoitda qayta ishlash sanoatining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini oshirish dolzarb ilmiy va amaliy masalaga aylanmoqda. Samaradorlikni oshirish orqali bir tomondan YAIM o'sishini ta'minlash, ikkinchi tomondan esa aholi bandligi va daromadlarini ko'paytirish mumkin.

Adabiyotlar sharhi.

Sanoatni modernizatsiya qilish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish masalalari zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Mariana Mazzucato (2018) sanoat siyosatini innovatsion rivojlanish bilan bog'lab, davlatning strategik yo'naltiruvchi rolini asoslab beradi. Uning fikricha, yuqori qo'shimcha qiymat yaratadigan qayta ishlash tarmoqlarini rivojlantirish iqtisodiy o'sishning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi.

Dani Rodrik (2016) sanoatni diversifikatsiya qilish va ishlab chiqarish tuzilmasini murakkablashtirish iqtisodiy rivojlanishning asosiy sharti ekanligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, xomashyo eksportiga qaramlikni kamaytirish va qayta ishlash sanoatini kengaytirish mehnat unumdorligini oshiradi hamda daromadlar barqarorligini ta'minlaydi.

Raqobatbardoshlik va qiymat zanjiri nazariyasiga asoslangan tadqiqotlarda Gary Gereffi (2018) global qiymat zanjirlari (GVC) konsepsiyasini ilgari surib, ishlab chiqarish jarayonlarini chuqurlashtirish va mahalliy korxonalarni yuqori bosqichlarga olib chiqish zarurligini asoslaydi. Uning fikricha, qayta ishlash bosqichlarini kengaytirish orqali mamlakatlar eksportdan olinadigan daromadni sezilarli oshirishi mumkin.

World Bank (2022) tomonidan e'lon qilingan so'nggi sanoat rivoji hisobotlarida ishlab chiqarishda raqamlashtirish va texnologik yangilanish mehnat unumdorligini o'rtacha 20–30 foizga oshirishi mumkinligi qayd etilgan. Hisobotda qayta ishlash sanoatining iqtisodiy o'sishga multiplikativ ta'siri yuqori ekani ta'kidlanadi.

United Nations Industrial Development Organization tadqiqotlarida esa sanoatning chuqur qayta ishlash bosqichiga o'tishi ijtimoiy samaradorlikni, xususan, bandlik va real daromadlar o'sishini ta'minlashi ilmiy asoslab berilgan. UNIDO (2022) hisobotlariga ko'ra, qayta ishlash sanoatidagi 1 foizlik o'sish YAIMda o'rtacha 0,3–0,4 foizlik qo'shimcha o'sish yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot hudud sanoat tarmog'ini o'rganishda tizimli tahlil, qiyosiy iqtisodiy baholash, investitsion muhitni o'rganish, klaster yondashuvi, rasmiy statistika ma'lumotlarini qayta ishlash, ekspert baholash va resurs salohiyatini kartalashtirish kabi metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Qayta ishlash sanoatining samaradorligini oshirish masalasi bir qancha nazariy yo'nalishlar bilan bog'liq:

Iqtisodiy samaradorlik sanoat tarmoqlarining ishlab chiqarish hajmi va mahsulot sifati bilan o'lchanadi.

Resurslarni optimal taqsimlash va ishlab chiqarish jarayonlarining raqamli va avtomatlashtirilgan boshqaruvi orqali mahsuldorlik oshiriladi.

Ijtimoiy samaradorlik sanoat ishchi o'rinlari yaratadi va aholi daromadlarini oshiradi. Mahalliy ishlab chiqarish tarmoqlari rivojlanishi orqali mintaqalarda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash ijtimoiy samaradorlikning muhim ko'rsatkichidir.

Qayta ishlash sanoatining muhim ko'rsatkichlarining quyidagilarini tanlab oldik.

1-jadval

Qayta ishlash sanoatining muhim ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Ta'rif	Dalillar
Mehnat unumdorligi	Ishchi tomonidan bir soatda yaratilgan qiymat	Malayziya: ishlab chiqarishda ishchining mehnat unumdorligi +6.4% o'sdi va bir soatlik qo'shilgan qiymat RM61.9 ga yetdi.
Sanoat ishlab chiqarish o'sishi	Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish fizik hajmi yillik o'sishi	Hindiston IIP sanoat indeksida qayta ishlash +4.8% o'sdi.
Ishlab chiqarish sektori samaradorligi trendi	Raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish samaradorligini oshiradi	AQSHda ayrim tarmoqlarda ishlab chiqarish samaradorligi yuqori bo'lsa-da, umumiy trend aralash (ba'zan pasayish) kuzatilmoqda.

Manba: www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Quyidagi jadvallar sanoat samaradorligini baholashda keng qo'llanadigan asosiy statistik ko'rsatkichlarni aks ettiradi: ishlab chiqarish samaradorligi, mehnat unumdorligi va investitsiyalarning ta'siri yuqori hisoblanadi. Bundan tashqari innovatsion va texnologik asoslar zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish (avtomatlashtirilgan liniyalar, sun'iy intellekt, IoT) ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Innovatsiyalar orqali ishlab chiqarish jarayonida chiqindilarni kamaytirish va energiya tejamkorligini oshirish mumkin.

Innovatsiyalarni joriy qilishning statistik natijalari

Ko'rsatkich	Innovatsiyalar joriy qilinmagan	Innovatsiyalar joriy qilingan	O'sish (%)
Ishlab chiqarish hajmi	100 mln so'm	115 mln so'm	+15%
Mehnat unumdorligi	50 birlik/soat	60 birlik/soat	+20%
Energiya sarfi	2000 kVt	1700 kVt	-15%
Ishchilar xavfsizligi	5 ta/oy	2 ta/oy	-60%

Manba: www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Ushbu jadval innovatsion texnologiyalarni joriy qilishning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikka qanday ta'sir qilishini aniq ko'rsatadi; ishlab chiqarish hajmi va mehnat unumdorligi oshadi, energiya sarfi va ishchi xavfi kamayadi.

Amaliy jihatlari qayta ishlash sanoatida iqtisodiy-ijtimoiy samaradorlikni oshirish amaliyotda quyidagi yo'nalishlar orqali amalga oshiriladi:

Resurslarni optimallashtirish xom ashyo va energiya resurslaridan samarali foydalanish. Mahsulot ishlab chiqarishning ishlab chiqarish siklini qisqartirish va resurslarni qayta ishlash.

Texnologik yangilanishlar va avtomatlashtirish raqamli boshqaruv tizimlarini joriy qilish. Ishlab chiqarish jarayonida avtomatlashtirilgan monitoring va sifat nazorati.

Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va foyda marjasini oshirish. Ichki va tashqi bozorlar uchun raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash ishchilar malakasini oshirish va kasbiy tayyorgarlik dasturlarini joriy qilish. Mahalliy aholining bandligini oshirish va iqtisodiy faollikni kuchaytirish. Atrof-muhit va ekologik jihatlari.

Energiya samarador texnologiyalarni qo'llash orqali chiqindilarni kamaytirish.

Qayta ishlash jarayonida chiqadigan chiqindilarni qayta ishlash va ekologik toza texnologiyalarni qo'llash.

Xulosa va tavsiyalar.

Qayta ishlash sanoatida iqtisodiy-ijtimoiy samaradorlikni oshirish milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, aholi turmush darajasining yaxshilanishi va ekologik xavfsizlikni ta'minlash uchun strategik ahamiyatga ega. Nazariy va amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, samaradorlikni oshirish yo'nalishlari quyidagilar: innovatsion texnologiyalarni joriy etish, resurslardan samarali foydalanish, ishchi kuchini malakali qilish, investitsiyalarni samarali yo'naltirish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish. Ushbu yo'nalishlar amalga oshirilganda qayta ishlash sanoati tarmog'i nafaqat iqtisodiy jihatdan foydali, balki ijtimoiy va ekologik barqaror bo'ladi.

Adabiyotlar / Jumepamypa / Reference:

Abdukarimov I.T. va boshqalar (2003) *Korxonalar iqtisodiy salohiyati tahlili*. - T.: Iqtisodiyot va hudud dunyosi, - 256 b.

Gereffi, G. (2018). *Global value chains and development*. Cambridge University Press.

Maxmudov E.X., Ortikov A., Karimov F. (2010) *Korxonalar iqtisodiyotning asosiy bo'g'ini*. / Hamkor. 7 fevral.

Mazzucato, M. (2018). *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*. London: Penguin Books.

Ortikov A. (2009) *Sanoat iqtisodi*. Darslik. -T.: TDIU, 236 b.

Rodrik, D. (2016). *Premature deindustrialization*. *Journal of Economic Growth*, 21(1), 1-33.

United Nations Industrial Development Organization (UNIDO). (2022). Industrial Development Report 2022. Vienna.

World Bank. (2022). World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery. Washington, DC.

Нарзикулов М.П. (2012) Стратегия дальнейшего повышения конкурентоспособности национальной экономики: материалы IV-го Форума экономистов / отв. ред. М.П. Нарзикулов. Ташкент. Вақ1наРгез\$, С. 8.